

BAJUSZ KLÁRA

Pluralizmus és szegregáció a felnőttoktatásban

Az 1990 óta történt politikai, gazdasági és társadalmi változások hatására a hazai oktatási rendszer is megváltozott. Ennek nyomán izgalmas feladattá válik, hogy a címben említett fogalmakat — pluralizmus és szegregáció — a *felnőttoktatás* területén is megpróbáljuk értelmezni.

A neveléstudományban vizsgált *differenciálás-integráció-szegregáció-pluralizmus* fogalomkör szervesen összekapcsolódó, egymásra ható, egymás nélkül néhol hiányosan értelmezhető jelenségeket ír le, jelenleg mégis csak az utóbbi kettőt emelem ki, mivel a mai magyar társadalmi változások, és ezáltal a felnőttoktatási struktúra jellemzőinek kialakulásában kulcsszerepet játszanak.

Pluralizmus

A hazai felnőttoktatási rendszernek ma már egyik fő jellemzője. A *strukturálisan* (egymás mellett párhuzamosan működő azonos vagy hasonló funkciójú szervezetek jelenléte) és *filozófiailag* (azonos elméleten belül eltérő nézetek „megengedettek”) is értelmezhető pluralizmus légkörében az elmúlt évtizedben jelentősen *diverzifikálódott és piaci jellegűvé vált* a felnőttoktatás. A tudás és az ahhoz elvezető információ pénzért kapható, gyakran csak a stabil társadalmi tőkével rendelkezők számára elérhető.

A kínálati oldal növekedésével az iskolarendszerű és az iskolarendszeren kívüli felnőttoktatás intézményrendszere is kibővült. A legkülönbébb igényeket kielégítő *felnőttképzési vállalkozások* jelentek meg a piacon¹ (autósiskolák, nyelviskolák, oktatásszervező cégek, tréningközpontok, szakoktató cégek stb.), vagy már meglévő, korábban általában nagyvállalatokhoz tartozó oktatási rendszerek nyitottak a piac felé. A *civil szféra* jelenléte is egyre erősebb a felnőttoktatás területén: nonprofit szervezetek szerveznek tanfolyamokat, alapítanak népfőiskolákat, alapítványi iskolákat. A közoktatás és a felsőoktatás is — kihasználva infrastruktúráját, tanárai szaktudását — kínál felnőttképzési programokat, s válik „vállalkozóvá”: középiskolák OKJ-s tanfolyamai, előkészítő tanfolyamok és nulladik évfolyamok, költségtérítéses felsőoktatás stb. révén.

Mindezek mellett jelentősen átalakult az állami felnőttoktatás is. A dolgozók iskoláiból — hiszen a tanulók átlagéletkora mintegy 20 év, jelentős részük még tanköteles korú² — alternatív tanulási lehetőséget biztosító felnőttek iskolái, avagy a *második esély iskolarendszere* lett. A felnőttek középiskoláinak, a gim-

¹ Ma Magyarországon oktatással 4431 bejegyzett vállalkozás foglalkozik. (Forrás: A működő társas vállalkozások száma gazdasági ág és létszám-kategória szerint, KSH, Országos adatok, 2000.)

² Forrás: Országos Közoktatási Intézet, Felnőttoktatási Iroda

náziumoknak és szakközépiskoláknak a képzési kínálata a szakképzés kulcsszerepének köszönhetően széles körű, sok felnőtt a most megszerzendő érettségi mellé (új) szakmát is szívesen tanul.

A rendszerváltással megjelenő tömeges munkanélküliség, a növekvő szerepű szakképzési kényszer és a folyamatos technológiai fejlődés hatására a 90-es években kialakult a hazai *munkaerőpiaci képzési rendszer*. Megépült a munkaügyi központok, majd a regionális munkaerő-fejlesztő és képző központok sora, melyek különböző, gyakran csak a 90-es évektől működő szakképző intézményekkel és vállalkozásokkal alakítottak ki együttműködési megállapodásokat. A multinacionális nagyvállalatok megjelenésével és a vállalati kultúra átalakulásával megerősödtek a *belső vállalati képzési rendszerek*, mely eredményeképpen a munkáltató által szükségesnek ítélt munkaerőpiaci képzések jelentős részét a cégek saját hatáskörben is meg tudják oldani.

A diverzifikálódás hátrányai

Információs társadalom, globalizáció, technikai fejlődés, élethosszig tartó tanulás. Olyan fogalmak, melyek ugyan már közhelyek, de ténylegesen átszövik mindennapjainkat. A társadalomban és a munkaerőpiacon való boldogulás alapfeltétele az információk gyors feldolgozása, alkalmazása és az a szelektálási képesség, mellyel a minket elárasztó új ismeretek közül képesek vagyunk kiválasztani azokat, melyek fontosak, hasznosíthatóak számunkra. Minél több forrásból kapjuk az információkat, ez annál nehezebb feladattá válik.

Azok számára, akik ebben a versenyben eleve hátrányos pozícióból indulnak, a lemaradás ma már szinte elkerülhetetlen. Az így keletkező ellentétek erősen polarizálják, megosztják a társadalmat. A felnőttoktatásé részben a feladat, hogy ezeket a különbségeket csökkentse, optimális esetben meg is szüntesse, *újratermelődsüket* megakadályozza. Az elmúlt évtizedben jelentős mértékben diverzifikálódott, sokszínűvé vált hazai felnőttoktatási rendszer azonban ezt a funkcióját gyakran nem tudja betölteni. A 90-es években történt átalakuláshoz szükséges szabad, pluralista felfogás azonban azzal, hogy szabaddá tette a rendszer átforgalmazását, megváltoztatta elemeinek elérhetőségét is, növelve ezáltal a társadalomban korábban is jelentős különbségeket okozó *esélyegyenlőtlenséget*.

A felnőttkori tanulás az egyén önálló, szabad akaratból történő döntésének eredménye. A megfelelő tanfolyam, képzési forma, képzőintézmény kiválasztása is az egyén feladata, mindehhez azonban megfelelő információra, döntési képességre, anyagi háttérre van szüksége. A megkezdett tanulási folyamat sikerességéhez hozzájárul annak stabil időszerkezeti helye, a megfelelő motiváció, a tanulás során elért sikerélmény. Az ismereteket, szaktudást azonban nem elég megszerznünk, hasznosítanunk is kell, azaz el kell, hogy tudjuk „adni” magunkat a munkaerőpiacon. Mindezek a feltételek legkevésbé azok számára adóttak, akiknek legégetőbb szükségük lenne a tanulásra: az alapvégzettséget meg nem szerezetteknek, halmozottan hátrányos helyzetűeknek, sérülteknek, elítélteknek, szakképteleneknek. Arányuk a társadalomban igen magas, jelentős részük a halmozottan hátrányos helyzetű roma etnikumhoz tartozik, s körükben a *funkcionális*

analfabetizmus is gyakori³. Az itt felvázolt társadalmi problémák ugyan nem a rendszerváltás után alakultak ki, a profitorientált, csak látszólag mindenki számára elérhető oktatási rendszer azonban — már a közoktatástól kezdve — kiélezi, rögzíti, sőt növeli az egyes rétegek közötti különbségeket azzal, hogy a tudásátadást piaci alapokra helyezi.

A *második esély alapfokú iskolarendszere* — mely hivatott lenne az előbbi célcsoportok felzárkóztatásának megkezdésére — is komoly gondokkal küzd. A felnőttek általános iskolái nagyrészt rendes korúak iskoláinak tagozataként működnek, tanítási módszereik és eszközeik elavultak. Az alapfokú felnőttoktatással foglalkozó iskolák száma nagyon alacsony, arányuk az iskolarendszernek mindössze 7%-át teszi ki⁴. Finanszírozási hátterük bizonytalan, az önkormányzatok a felnőttek általános iskoláit pénzhíányra hivatkozva gyakran rendes korúak peremvidéki iskoláinak tagozatává alakítják át, behatárolva ezáltal az oktatás eszköztárát és színvonalát is. A régiók képzési rendszerei átláthatatlanok: az iskolák adatait több intézmény kezeli, mégisincs naprakész, pontos adatbázis Magyarország (iskolarendszerű) felnőttoktatással foglalkozó intézményeiről. A megyék és régiók, valamint az intézmények között kevés vagy nincs szakmai párbeszéd, a képzési kínálat kialakítása nem feltétlenül tudatosan irányított folyamat. Így az iskolák által nyújtott kínálat gyakran nem megfelelően fedi a jelentkező igényeket, földrajzi eloszlásuk sem egyenletes, ennek eredményeképpen a rendszerben jelentős hiányosságok valamint túlképzés is mutatkozhat.

Az iskolák nagy része városokban működik, tanulóiuk egy része azonban a környező kistelepülésekről érkezik. Mivel az iskolák vonzáskörzete esetenként igen nagy, az esélyegyenlőtlenség növelésének vagy fenntartásának a veszélye is jelentős (anyagi okok, vagy az infrastruktúra hiánya miatt nehezen megközelíthető iskolák, információhiány, stb.). Azáltal, hogy az iskolák megszokott vonzáskörzetben megszokott képzési kínálattal dolgoznak, közöttük a versenyhelyzet kényszere minimális, ez pedig csökkenti a fejlesztés és a kínálatnak a kereslethez való közelítésének igényét is.

A megyék mindemellett legfeljebb az intézményrendszer szintentartását vállalják, fejlesztésüket indokolatlannak tartják. Okaik között a pénzhíány mellett a jelenleg tanköteles korúak alacsony lemorzsolódási aránya (3%) szerepel. Azonban az is tény, hogy ma Magyarországon az aktív korú magyar lakosság közel 40%-a 8 osztályos végzettséggel rendelkezik⁵. Képzettség és iskolázottság terén jelentős mértékű javulás az utóbbi években az aktív keresőknél történt: aki nem tudott képzettséget szerezni (hátrányos helyzet, újratermelődő esélyegyenlőtlenség, képzőintézmény hiánya stb. miatt), kimaradt a munkaerőpiacról, általában tartós munkanélkülivé vált. Tovább lépésének feltétele szakmai végzettség megszerzése lenne. Azonban az Országos Képzési Jegyzékben szereplő szakmáknak csupán 3%-a sajátítható el általános iskolai végzettség nélkül⁶, a nyolc osztályos

³ Hazai felmérések szerint a magyar lakosság 15-25%-a funkcionális analfabéta. A jelenség legnagyobb veszélye az egyén önirányítási, megfelelő döntési képességének hiánya. A tanulási nehézségek (olvasásértés hiánya, alapvető írástudásbeli hiányosságok), a korábbi rossz iskolai tapasztalatok nehezítik a funkcionális analfabéta (szak)képzésbe való integrálhatóságát is.

⁴ Lada László-Lada Zsolt: Pillanatkép az iskolarendszerű felnőttoktatás helyzetéről. 1999., kézirat

⁵ Education at a Glance OECD Indicators. 1998., Párizs

⁶ Zachár László: A munkaerőpiaci-képzések elméleti és gyakorlati kérdései. 1999. JPTE FEEFI, p. 43.

bizonyítványt pedig az amúgy is hátrányos helyzetű célcsoport az egyre csökkenő számú általános iskolában szerezheti csak meg. Az iskolák a minimális feltételek híján gyakran nem megfelelő felszereltséggel, tananyaggal képeznek, s részben ez indokolja az általános iskolába járó felnőtt tanulók számának drasztikus csökkenését: 1991-ben 12,5 ezren tanultak felnőttek iskoláiban, mára ez a szám alig háromezerre csökkent⁷. Ezek a tények is alátámasztják a már említett esélyegyenlőtlenség növekedésének valós veszélyét Magyarországon. A problémát fokozza, hogy a munkaerőpiacon való érvényesülés és a versenyképesség megőrzésének feltételévé mára már nem is az általános iskolai végzettség, hanem az érettségi vált.

Sajnos a diverzifikációs folyamat hátrányosan érintette a magyar felnőttoktatási rendszer egyéb elemeit is: háttérbe szorult a korábbi évtizedekben kiemelt szerepű *általános felnőttoktatás, ismeretterjesztés*. A piaci jellegű felnőttoktatási struktúrának azok az elemei fejlődtek az elmúlt években látványosan, melyek fizetőképes keresletet tudtak vonzani, ezáltal profitot termeltek. Az állami finanszírozás visszaszorulásával azok az ágazatok, melyek nem tudták kellő érdekvévesítéssel vagy piaci eszközökkel megtermelni fenntartási költségeiket, költségvetési forrásokból leggyakrabban csak kínálatuk, illetve intézményeik szinten tartását vállalhatják. Így a művelődési házak előadássorozatai, tanfolyamai, a klubok, amatőr művészcsoporthoz, nyári egyetemek már csak akkor találhatóak meg a képzési kínálatban, ha pályázati forrásokból, nonprofit szervezetekké alakulva vagy azok segítségével önmaguk teremtik elő működési költségeik jelentős részét. A probléma részben abból adódik, hogy a drasztikus csökkenés oka nem az érdeklődés, hanem a fizetőképes kereslet majdnem teljes hiányára vezethető vissza. A munkaerőpiaci képzések jelentős része a felnőttek önfinanszírozását részben, vagy teljes egészében megköveteli, hiszen a munkáltató gyakran egyáltalán nem, vagy csak részben járul hozzá a munkahely megtartásához, vagy az előrejutáshoz szükséges képzés költségeihez. A családok túlnyomó része ezek mellett a terhek mellett ritkán tud áldozni egyéb, a munka világában „haszontalan”, kedvtelésből választott továbbképzésre, tanfolyamra.

Szegregáció

A hazai felnőttképzési rendszer pluralista, szabad „burjánzása” olyan sokrétű intézményrendszert hozott létre, mely amellelt, hogy képzési kínálatával az igények sokaságának tud megfelelni⁸, sokakat közvetve vagy közvetlenül *ki is rekeszt* a felnőttoktatásból. Ennek alapvető oka a már többször említett piaci jelleg. A képzési piac szolgáltató jellegűvé, ezáltal azonban túlnyomóan profitorientálttá is vált. Így azok, akik a felnőttoktatás már említett hátrányos helyzetű célcsoportjaihoz tartoznak⁹, a rendszerváltás óta eleve kiéleződött társadalmi különbségek közepette a már felsorolt okok miatt még nehezebben jutnak tudáshoz, új ismeretekhez. S mindez abban a korban történik, mikor nap mint nap halljuk, hogy a

⁷ forrás: Országos Közoktatási Intézet

⁸ Durkó Máttyás: A rendszerváltás andragógiai tendenciái, p. 31. (in.: Sok szemmel a felnőttoktatásról Szerk.: Ligetiné Verebely Anna, Magyar Edit, Maróti Andor 1998. Pécs JPTE FEEFI)

⁹ Analfabéták, funkcionális analfabéták, nők, idősek, romák, munkanélküliek, szegények, sérültek, elítéltek, bevándorlók, menekültek, hajléktalanok

munka világában való érvényesülésünk — és így megélhetésünk — záloga a *tudástőke, az emberi erőforrás-gazdálkodás és a kulcsképessegek* megfelelő és tudatos hasznosítása.

Természetesen a szegregáció a közoktatás mellett a felnőttoktatásban is csak látens módon jelentkezik. A felnőttkori tanulás — bár még hiányzik a magyar felnőttoktatási törvény — alapvető emberi jog¹⁰. A probléma a jognak a minden napokban való érvényesülésében, vagy annak hiányában rejlik: az esélyegyenlőtlenség és a szegregáció rejtett módon, a kirekesztett fél által sem mindig felismert módon történik. (Néhány éve robbant ki a botrány: a speciális (ú.n. kisegítő) iskolákba szakmai indokok nélkül irányították át a rosszabb teljesítményű, vagy nehezen kezelhető cigánygyerekeket.)

A szegregáció alapja általában *előítélet*, melynek természeténél fogva nem szabnak határokat iskolatípusok. Így a közoktatásban történő esetleges direkt-indirekt kirekesztés az egyént végigkísérheti egész életén, csökkentve esélyeit a felnőttoktatásban, idősoktatásban is. Az érintettek alapvetően hátrányos helyzetű célcsoportok tagjai (szegények, más vallásúak, bőrszínűek csoportjai, nők stb.), akik már tanköteles korukban rossz tapasztalatokat gyűjtenek az iskoláról, lemorzsolódási esélyük nagyobb. Aktív korba lépve a munkába álláshoz iskolai és szakmai végzettségre lenne szükségük, de korábbi rossz tapasztalataik és környezetük hozzáállása miatt ha tehetik, elkerülik a tanulást. Mivel a felnőttoktatásba való bekapcsolódás mindig önkéntes alapú, gyakran azok a célcsoportok érhetők el legnehezebben, akik számára a hiányzó ismeretek pótlása alapvető lenne.

Az oktatásból való kizárás, kirekesztés oka a tanuló *tájékozatlansága, jogai ismeretének hiánya* is lehet. Ha a tudatlanság nem is vonja maga után a tanulási jogtól való teljes megfosztottságot, gyakori, hogy a lehetőségek körének hiányos ismerete vagy információhiány miatt a felnőtt nem a számára legmegfelelőbb képzési formát választja.

A fenti problémák megoldásában a felnőttoktatás egyik szocializációs funkciója, az *állampolgári, közösségi, politikai képzés* adhat segítséget. A politikai képzés fogalma nálunk magyarázatra szorul, hiszen hajlamosak vagyunk azonosítani az előző rendszer pártpolitikai képzési rendszerével. Pedig az állampolgári, közösségi, politikai képzés tárgya — bár természetesen szintén magába foglalja a politikai pártok által szervezett tanfolyamokat, programokat is — alapvetően más: a *participáció*, azaz az állampolgárok közéletben való részvételének, aktív közösségi szerepének megteremtése. Ismerjük meg jogainkat, kötelezettségeinket és lehetőségeinket a közösség, a társadalom életében. Ismerjük meg és értjük a többpártrendszer, az alkotmány, a szavazás, az adórendszer, az önkormányzat, a környezetünkért való felelősség stb. fogalmát. Tudjunk kérvényt, hivatalos levelet írni, s legyünk tisztában azzal is, hogy panaszainkkal, javaslatainkkal mikor hova fordulhatunk.

Azáltal, hogy mindezt saját döntésünk eredményeképpen és tudatosan tesszük, életünk irányítására is képesek vagyunk, így a felnőttkori tanulást is könny-

¹⁰ v.ö.: UNESCO, CONFINTEA: Hamburgi Nyilatkozat a felnőttek tanulásáról, Hamburg, 1997.

nyebb akadályként vehetjük¹¹. A tanulás által nem feltétlenül környezetünk velünk való viszonya változik meg, sokkal inkább az a szemszög alakul át, melyből mi nézünk a világra, ahogy mi értelmezzük a velünk történeteket. Jogaink és kötelességeink ismeretével, felelősségteljes döntési képességgel környezetünknek való kiszolgáltatottságunk is megszűnik, ezáltal a szegregáció, hátrányos megkülönböztetés veszélye is csökken.



¹¹ A politikai képzés szerepével és hatásával több felnőttoktatási konferencia is foglalkozott. Legutóbb 1998 áprilisában Mumbaiban vitatták meg az élethosszig tartó tanulás és az 120 állampolgári ismeretek kapcsolatát. The Mumbai Statement on Lifelong Learning, Active Citizenship and the Reform of Higher Education = International Journal of Lifelong Education, vol. 17, no. 6. November-December 1998., London, pp. 360–361.